

Бојан Јовановић*

ВРЕДНОВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Сажетак

Очување сопствене културне традиције један је од најважнијих националних интереса. У том процесу битан чинилац је њено вредновање засновано на одговарајућем обрасцу који би спречавао екстреме у односу према културном наслеђу, односно његовом радикалном оспоравању или глорификовању. Будући да и традицију карактерише промена, аутор указује на одговарајуће односе према различитим садржајима културне прошлости. За разлику од одређених преживелих и музејски архивираних вредности битних за разумевање сопствене културне прошлости, неки од ових садржаја, попут одећа, јела и пића и елемената народне архитектуре, могу се актуализовати, оживљавати или неговати као део материјалне и духовне културе, уметничког стваралаштва и фолклорног наслеђа. Такав однос према културном наслеђу указује на живу традицију која постоји и у оним трансформисаним и преображеним традиционалним вредностима везаним за наш свакодневни живот. У равни језика, понашања, обичаја, социјалних форми, традиција живи и у нашој савременој култури, па је зато од пресудног значаја њено препознавање, именовање и вредновање.

Кључне речи: култура, прошлост, традиција, образац, вредности, језик, религија, хришћанство.

* Балканолошки институт САНУ, Београд

О традицији се може говорити на различите начине, а питања која се постављају поводом њеног вредновања у савременој култури претпостављају и различите одговоре као потенцијалне чиниоце једног интегралног увида у проблем нашег односа према сопственом културном наслеђу. Суочавамо се, дакле, са изузетно значајни питањем у актуелном прелазном периоду који, чини се, већ довољно дуго траје да би се на почетку друге деценије трећег миленијума могао да оцени и исход досадашњег транзиционог процеса. Сумирајући његове резултате суочавамо се са одсуством правог одговора на питање о разлозима његове спорости, неефикасности и негативних последица које се са становишта власти потискују, минимализују и лажно приказује у повољном светлу. Јасно је, међутим, да усвојени модел транзиције, незаснован на уважавању специфичности домаће културе и поштовању сопствене традиције, није прилагођен вредностима које је требало сачувати и транспоновати у нове форме.

Нежељене непријатности које нам се у процесу транзиције дешавају и извршавање туђих захтева оцртавају илузију наше слободе и упућују на реалност у којој се и поставља питање односа према прошлости и према сопственој традицији. Показује се да је и садашњи однос према вредностима традиције последица одсуства одговарајућег обрасца који би омогућио њихову адекватну ревалоризацију. У том смислу је важно указати да би такав образац подразумевао оне битне а често занемариване одлике традиције. Реч је о континуитету који се остварује кроз сталне промене.

Будући да је свест о том континуитету изражена у наслеђу које обликује појединце и њиховој тежњи да га сачувају, у равни културе тај континуитет се огледа у преношењу културних искустава од предака потомцима. И њиховом сталном обогаћивању¹. За разлику од интегралног културног

1 Назив традиција потиче од латинског глагола *традо*, *традере* у значењу *предати*, *дати*, *давати даље*, *предати у руке*, односно његовог именског адекватна *традитио* који значи *предање* везано за усмену традицију *приповедања*, *обичајну праксу*, *веровања* и *животне обрасце*. Српски назив за тај шири аспект наследства *стеченог предајом* је *баштина*, који у смислу непосредног наследства значи *очевину*, *родно место*. У том смислу *предање* није само усмена *духовна култура*, већ и *знање* и *вредности* садржане у *обрасцима мишљења* и *понашања* који су изабрани из *дотадашњег искуства* да би се *пренели наследницима*. - Упор. Б. Јовановић, „Традиција у светлу промена“, *Национални интерес*, бр. 3, Београд, 2009, 99-101.

наслеђа, традиција претпоставља одређени однос према њему, односно израз свести о његовом значају који се преноси потомству као основа и улог у његово будуће постојање. Предаја и континуитет културног искуства, стеченог знања и већ формираних духовних и уметничких садржаја један је од услова очувања идентитета сваке заједнице. Преношењем тих традиционалних вредности наредној генерацији која их прихвата, успоставља се културни континуитет колектива који тиме потврђује свој идентитет, односно оно што је у њему константно, непроменљиво и исто.

Традиција је, дакле, чинилац културног идентитета и у традиционалним друштвима се не поставља питање њеног постојања и другачијег односа према њој јер је она жива и дуготрајућа културна реалност. У односу на данашњи тренд у свету у којем се све што је ново сматра вредним, у традиционалним друштвима као и у античком свету, највећу вредност је имало оно што траје. Трајне вредности оличавају принцип који је битан за утврђивање праксе на којој се темељи људска извесност. Фасцинације и помаме за новим, игноришу и одбацују традицију, а са њом и могућност заснивања промена на константним вредностима. Уклањањем принципа традиције као основе промена, постулиран је значај необавезног брбљања, као манифестација политичке, економске, војне и медијске моћи која се у савременом свету намеће као принцип.

За разлику од њеног значаја у традиционалном друштву у којем је традиција, као детерминанта личне и колективне самобитности, одређивала садашњост и будућност човека, у савременом друштву значај сопствене културне традиције је релативизиован у контексту слободног избора и формирања свог идентитета. У том светлу треба сагледати и чињеницу да су традиционални приступ, заснован на обрасцима традиционалног знања, као и традиција тумачења од њених лаичких до научних нивоа изгубили свој некадашњи значај. Наиме, у радикалном критичком односу према традиционалном обрасцу као конструкту идентитета, културна прошлост добија и негативно значење јер се представља као безначајни терет и сметња снажнијем и бржем искораку ка будућности и свету.

Овакав однос према традицији потиче из просветитељства које је, са становишта и критеријума рационализма и потребе за просвећеношћу, негативно одређивало посебно ирационалне садржаје народне традиције. Будући да су ти садржаји били присутни у митским представама, веровањима и магијско-религијској пракси, они су добијали негативно значење и сматрани празноверјем кога се требало ослободити. Радикалан вид таквог односа према целокупној дотадашњој културној традицији изражавали су потом револуционари који су на новим темељима хтели да изграде нови свет. Сматрајући културну прошлост као препреку бржем и одлучнијем кретању ка будућности и српски комунисти су се обрачунавали са сопственом националном традицијом. И данас њихови наследници у Србији видевши у традицији узроке актуелних невоља и негативних појава, настоје да је идеолошки и политички дисквалификују. Такав негативан однос према сопственој традицији профилисан је у оквиру појединих партија, извесних институција, одређених невладиних организација и неких медија². Клеветнички однос према српској традицији дошао је до изражаја у време када се у њој настојало да открију и виде узроци актуелним невољама на Балкану³. Традиција је, међутим, само један од елемената културног самопотврђивања, а свако њено радикално негирање отвара бројна питања људске слободе, права на чување сопствене културне прошлости и формирање сопственог идентитета.

2 У том контексту се национална традиција настоји да подели на србијанску, везану за Србе у Србији, и српску, коју је створио српски народ изван Србије. Без интегралног односа према целокупној српској традицији коју су створили Срби, национално културно наслеђе је изложено присвајању од стране других нација и отуђењу.

3 Тако су, на пример, у оптужници за ратне злочине на основу које је суђено Слободану Милошевићу у Хагу и целокупна српска историја и традиција добиле негативну конотацију. Узроци почињених злочина, нису тражени у започињању сецесионистичких ратова од стране Словенаца, Хрвата, Муслимана (Бошњака) и Албанаца на подручју бивше Југославије, већ у политици коју је оптужени председник Србије водио, а корени те политике су везивани за српску прошлост, историју, културу и традицију. Зато је оптужница против Милошевића била уједно и оптужница против Срба и њихове дотадашње историје и културе.

Несвесно изражавање традиције

Иако смо у критици према сопственој прошлости склони да негирамо своју традицију, суочавамо се са чињеницом да је она присутна, да је жива и да не можемо лако оспоравати и негирати њене вредности. Било да смо је свесни или не, ми живимо и сопствену културну прошлост као манифестни или латентни аспект свог идентитета. Као што не долазимо на свет као неисписана табла, већ са одређеним претпоставкама и склоностима, тако и искорак из сопствене средине носимо своје културно искуство, традицију у којој смо одрасли: језик, навике, обичаје, менталитет. Речју, традиција је чинилац нашег идентитета, а обликујући наш менталитет и извесне карактерне црте који одређују наш однос према свету и према другима, она се исказује као наша судбина.

Дошљаци у новој средини проговарају другим језиком, усвајају нове културне навике и традицију, али прикривена сопствена традиција долази до изражаја приликом њиховог дубоког емоционалног реаговања. Одричући се олако и принудно своје традиције да би што успешније наставили живот у другом амбијенту, у тренуцима када се свађају и изражавају љубав, чине то језиком своје традиције. У несвесној реакцији испољава се садржај потиснуте традиције као дубља одредница културног идентитета.

С традицијом идемо у свет, дакле, и када смо спремни да је потиснемо, заборавимо, прилагодимо се другој средини и прихватимо туђу културу. Потиснута традиција постаје садржај друштвеног и културног несвесног, а проговара из појединца и колектива управо у тренутку када они нису свесни њеног значаја и њених вредности. Њеним спонтаним, несвесним изражавањем потврђује се веза између човекове дубоке прошлости и његове садашњости. Увек када колектив дође у кризу, обредно се враћа својим почецима, актуализујући митско доба, *illo tempore*, почетно безвремено стању у којем добија снагу за нови почетак. То је, уједно, и начин социјалног самообнављања али и модел спречавања кризе и начин изласка из ње. Без обзира на то што постоји као устаљени традиционални обред, овакав несвесни образац индивидуалног и колективног реаговања у тренуцима кризе говори о

снази традиције као битном чиниоцу саме егзистенцијалне ситуације.

Премда има, дакле, и свој несвесни аспект, традиција снажно мотивише да се према њој успостави свесни однос који актуализује њене могућности у равни формирања и потврђивања идентитета. Градећи свој идентитет на сопственој или туђој културној традицији, допуштајући потиснутим садржајима можда само несвесно да се испоље и проговоре, традиција потврђује своју важност и неопходност у нашем животу. Историја је показала да се и након револуционарних промена успоставља нова традиција. Поништавањем претходних, веома брзо се из најближе прошлости стварају садржаји нове традиције: митске, религијске, обредне, ритуалне⁴.

Музејска, актуелизована и жива традиција

Традиција је комплексна и није иста у свим временима. Њени садржаји су променљиви, што подразумева и различит однос према сопственој културној прошлости. Према традицији се можемо односити најпре као према одређеним преживелим вредностима које су биле актуелне само у већ завршеном културно-историјском периоду. Таква традиција постоји данас као архивирана вредност која је значајна првенствено за разумевање наше прошлости, па се у том смислу и њени садржаји чувају, излажу и приказују као музејски експонати.

Међутим, неки од ових садржаја, попут одећа и симбола који постају чиниоци моде, традиционалних јела и пића и елемената народне архитектуре, могу се актуелизовати, оживљавати или неговати као део материјалне и духовне културе, уметничког стваралаштва и фолклорног наслеђа.

И најзад, према културном наслеђу може се имати и однос као према живој традицији. Ради се о оним трансформисаним и преображеним традиционалним вредностима које постоје у нашем свакодневном животу. Било да смо је свесни или не, та традиција, у равни језика, понашања, обичаја, социјалних форми, живи и у нашој савременој култури.

4 K. G. Jung, *Simboli preobražaja*, KD Atos, Beograd, 2005, 33.

У зависности од поимања значаја ових момената, традиција се различито представља: рекламира се и користи у пропагандне и дневно политичке сврхе, али може бити и важан чинилац културне политике чије би се стратешко промишљање њеног значаја и вредности потврдило у будућности. Данас се суочавамо са одсуством дугорочног културног плана у којем би и традиционалне националне вредности добиле адекватан третман, па је утолико и ургентнији одговор на питање како одржавати, преносити и представљати сопствену традицију. Од тог одговора и зависи како ће бити осмишљена наша културна политика која треба да оствари захтев да постајући део света останемо оно што јесмо, не губећи културни идентитет и сопствену традицију.

Приближавање свету

Колектив као чувар идентитета има обавезу да брине о сопственом културном наслеђу и адекватно представља своју традицију. У настојању да се поправи наш углед у свету, снимљен је и рекламни филм о Србији, њеним природним лепотама, културним знаменитостима и традицијским обележјима, који је приказан у плаћеном термину на каналу SNN. Да би се приближили и у што бољем светлу приказали свету, чинимо не само овакве гестове, већ и некритички и апологетски прихватамо туђа културна искуства.

Више је примера који показују некритичко прихватање стране културе и традиције. Тако је биста глумца Силвестера Сталонеа, познатог као боксера Рокија из истоименог филма снимљеног у више наставака, после Филадельфије постављена и у банатском селу Житиште⁵. Прихватањем Дана заљубљених као Светог Валентина праћено је и организовањем апсурдног такмичења у најдужем љубљењу, односно механичког држању спојених усна такмичарског пара што је, у ствари, супротно суштинском значењу пољупца⁶. Будући да се дешава управо у Врњачкој Бањи, средини која има богату сопствену културну традицију, поставља се и питање да ли

5 Б. Јовановић, *Речник јавашлука*, Прометеј, Нови Сад, 2009, 225-228.

6 Б. Јовановић, „Симулирање љубави“, *Вечерње новости*, 19. фебруар, Београд, 2011.

могло управо из те традиције да се нађе подстицај за слављење узвишеног принципа љубави.

Тетовирањем хришћанских светаца верници настоје да потврде и покажу свој православни идентитет. Међутим, та потреба се не може задовољавати неопаганским средством тетовирања свеца који се слави, јер је таква манифестација вере непримерена православном хришћанству. Прилагођавајући се првенствено модним захтевима поткултуре цртањем трајних обележја на кожи, кроз лик свеца проговора дух неопаганства. Већ и ови примери довољно говоре о стању наше духовне конфузије у којој је традиција изгубила свој некадашњи значај. Премда су корени ове тенденције знатно дубљи, у време транзиције народна култура је замењена популистичком, а забављачка и масовна култура постале су доминантна и маргинализовале све друге културне садржаје. Фестивализација савремене и карневализација традиционалне културе постали су данас доминантни обрасци њиховог презентовања⁷.

Замагљено огледало језика

Сопствена традиција је увек предмет преиспитивања, али је однос према њој показатељ стања духовне конфузије и самонеразумевања. Са тим неразумевањем се суочавамо и у односу према најзначајнијем аспекту традиције, према сопственом језику. Српски језик се и данас назива српскохрватски, а тај неадекватни назив није само обележје конфузног идентитета и траг заблуда прошлог времена, већ и показатељ моћи која то стање одржава до данас. У недавно објављеном уџбенику *Српског језика и језичке културе за 8. разред основне школе*,⁸ оспорава се реалност српског језика и истиче постојање српскохрватског. Када се националном језику, као основи традиције, негира његов аутентичан назив, онда се оспорава и традиција и читав корпус народног стваралаштва

7 Уколико, на пример, сагледамо домаћу филмску продукцију, онда видимо да је њена оскудност у несразмери са бројним нашим фестивалима на којима се ти филмови приказују и валоризују, што је показатељ раскорака између индустрије и уметности и безуспешног покушаја да ове супротности усагласе као резултат једне промишљене културне политике према овој врсти уметничког стваралаштва.

8 Д. Кликовац, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

настао на том језику. Истраживачи српске традиције су користећи Вукове збирке народних лирских и епских песама, народних приповедака и његов речник без икаквог основа изводили закључке о наводном српскохрватском наслеђу.

Међутим, тај непостојећи српскохрватски језик добија и свој речник у оквиру пројекта Института за српски језик и Српске академије наука и уметност⁹. Иако је, иницијативом Стојана Новаковића, пројекат покренут крајем 19. века са идејом да се направи речник српског језика, после светских ратова први том је објављен 1959. године као резултат политичког компромиса под називом српско-хрватски језик. Истовремено је и ЈАЗУ започела објављивање речника хрватског или српског језика. Међутим, након сецесионистичких ратова које су против заједничке државе повеле најпре Словенија, а потом Хрватска и БиХ, њихово осамостаљивање, уз помоћ Запада, учинило је бесмисленим заједничке тековине, па је и назив којим је именован српски језик постао апсурдан. У том контексту је и остало питање назива Речника који није довршен. Преовладало је, међутим, мишљење у САНУ да није значајан назив под којим се Речник објављује, већ да је примарно да се он заврши и то под називом под којим је пројекат започет.

Премда је почетни назив изгубио сваки смисао, то није био аргумент да се пронађе неко друго решење и адекватније заврши овај велики посао. Једно од решења је дигитализација грађе како претходно објављених томова тако и оних који се припремају за штампу, и објављивање речника српског језика. Тиме би се у 21. веку и остварило оно што је замишљено и започето још у 19. веку: да српски народ добије свој речник. Будући да се започети пројекат настоји да заврши под називом српско-хрватског језика, прави је нонсенс сматрати неважним назив језика чији се вишетомни монументални речник израђује. Читав пројекат речника се заснива на потреби тачног језичког одређења више стотина хиљада прикупљених речи, јер речници и постоје да би се речи значењски прецизно дефинисале. Када се тврди да грађа за овај речник потиче првенствено из српске културне традиције и да је он де факто речник српског језика, зашто се неадекват-

9 Б. Јовановић, *Речник јавашлука*, 84-90.

но назива и зашто се у називу језика доследно не примењује критеријум који важи и за све друге речи?

Језик није само средство изражавања и комуникације, већ и духовни узвишица одакле наслућујемо долазеће, обликујемо будућност и видимо даље од садашњости. Уколико језик замутимо, онда не можемо јасно видети себе и друге. Именовањем српског штокавског језика називом народа који га је присвојио, замућен је његов извор и оспорен битан чинилац националне традиције и националног идентитета. Однос према језику је показатељ одсуства јасног односа према традицији што постаје узрок њеног радикалног оспоравања или глорификовања и бекства у традиционализам. То некритичко прихватање и величање традиције заснива се на предрасуди о њеној непроменљивости што и чини јаз између прошлости и садашњости. Тиме се спречава да се традиција угради у садашњост и буде основ будућности. Овакав однос према традицији може се схватити као екстремно становиште чију супротност представља тежња да се традиција негира и оспори њена вредност.

Потврда идентитета

Традиција се обично схвата у њеној статичности, конзервираности и непроменљивости њених садржаја и облика, материјалне, социјалне и духовне културе. Таква се традиција сматра вредном, а њена непромењивост гарант очувања тих вредности. Заборавља се да је наслеђујемо и баштинимо захваљујући њеној промени, у мањем или већем степену, и да је памтимо индивидуално и колективно зато што се током времена мењала. Принцип промене постоји у самој традицији, али се он замењује заблудом о непроменљивости традиције.

Пут промене и преображаја којим се чува традиција, различит је од схватања традиције као непроменљиве и према којој се исказују дијаметрално супротни ставови. Када се у сопственој националној традицији виде узроци напретка али и ретрадације, онда је и однос према њој обележен крајности: глорификовањем и омаловажавањем, а зависно од становишта које претпоставља њен позитивни или негативни аспект она се слави и велича или се пак оспорава, негира и мрзи. Када је реч о позитивном односу према сопственој

традицији, онда је и он обележен двојакошћу: потребом да се традиција сачува али и страхом од њеног губљења. Пред агресивним насртајима данашњих неоколонијалиста уништавају се старе културе и традиције народа који се њиховој сили не могу одупрети. У том контексту је и оправдан страх за српско културно наслеђе на Косову и Метохији које се настоји да преименује и отуђи од нас.

Актуелна транзиција и глобализација су процеси који одређују нашу садашњост, али од њиховог исхода зависи и наша будућност. Учешће у широј европској заједници и формирање европског идентитета један је од највећих изазова. Кретање ка свету, ка Европи, доживљава се као супротност традиционалним националним вредностима, па се као услов приступа том свету сматра одрицање сопствене традиције. Те претпоставке се пренаглашавају и преувеличавају, а страх од одрицања дела традиције се доживљава као опасност губљења идентитета. Међутим, стварање идентитета на вишем степену општости какав је европски не претпоставља и одрицање од дела себе и своје традиције него памћење себе као предуслов прихватања другог.

Засновано на вредностима савременог друштва, формирање европског идентитета подразумева комплементарност са националним на нижем степену општости, а не њихово супротстављање. То би уједно и био одговор на питање како помирити привидне супротности изражене у захтеву да се сачува сопствена традиција и постане део света. Конкретизован у виду примењивог начела, тај одговор подразумева и ново потврђивање значаја виталног принципа промене иманентног традицији и свету. У том смислу треба имати у виду да разноврсни садржаји наше традиције, од музејских, преко актуализованих до живих, говоре на различите начине о исходу културних промена које потврђујући наш идентитет не доводе у питање вредности наше културне прошлости као битног чиниоца слике коју имамо о себи и коју не без поноса можемо носити у свет.

Bojan Jovanovic

VALUATION OF NATIONAL TRADITION

Summary

Preservation of national cultural tradition is one of most important national interests. Within this process one important factor for preservation of the tradition is its valuation. This valuation is based on an appropriate framework regarding the cultural heritage which prevents extremes or radical impeachment or glorification regarding the cultural heritage. Author of the text underlined appropriate relations toward various contents of cultural past taking into consideration the fact that even tradition might be characterized by some changes. Certain valuables that are important for understanding of one's own cultural past have survived time and are archived in museums. In contrast to them, some of these contents of cultural past such as the clothes, food and beverage and elements of national architecture may be actualized, revived and well cared for as a part of material and spiritual culture, artistic creation and folk heritage. Such relation toward the cultural heritage underlines a live tradition which has existed even in some transformed and transfigured traditional values which are related to our daily life. In case of the language, behavior and norms the tradition lives even in our contemporary culture and therefore it is of crucial importance to recognize, designate and value it.

Key Words: culture, past, tradition, framework, valuables, language, religion, Christianity

Литература

- Б. Јовановић, „Традиција у светлу промена”, Национални интерес, бр. 3, Београд, 2009.
- Б. Јовановић, „Србија и западни Балкан“, Национални интерес, бр. 1. Београд, 2011.
- Б. Јовановић, Речник јавашлука, Прометеј, Нови Сад, 2009.
- Б. Јовановић, „Симулирање љубави“, Вечерње новости, 19. фебруар, Београд, 2011.
- К. G. Jung, Simboli преобрађаја, КД Атос, Београд, 2005.
- Д. Кликовац, Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Resume

Preservation of cultural tradition is one of the most important interests for all countries. Current attitudes towards the tradition values are a consequence of the absence of the appropriate form that would allow their proper revaluation. Such pattern would imply the continuity that is achieved through constant changes. That continuity is reflected in the transmission of cultural experiences and its constant enrichment. In modern society the importance of cultural tradition is relativized in the context of free elections and the formation of their identity. Although we often deny our own tradition we are faced with the facts that it is present all around us, it is alive and that we can't easily contradict its value. Tradition is an important factor of our identity. It is shaping our mentality and certain character traits that define our relationship to the world and to others; it is recognized as our destiny. The tradition is a very complex phenomenon that is constantly changing over time. Today we are faced with the absence of long-term cultural plan in which the traditional national values would be adequately threatened. Collectivity as an identity guardian has an obligation to take care of cultural heritage and to adequately represent tradition.

Овај рад је примљен 19. август 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 19. септембра 2011. године.